

FALUSNÉ SZIKRA KATALIN

Munkanélküliség és diplomás túltermelés

A második világháborút követően számos országban sikerült a munkanélküliséget az úgynevezett súrlódásos munkanélküliség szintjére leszorítani. Az 1970-es évektől azonban a munkanélküliségi ráta ismét megugrott, és a foglalkoztatás jellege is teljesen átalakult. A dolgozó nem ragaszkodhat többé egy adott munkahelyhez. Egyeseknek részdíós munkahellyel is be kell érniük. A munkát kereső sokszor csak önfoglalkoztatóként tud tevékenykedni. A tartós munkanélküliség fő okának egészen a legutóbbi időkig a szakemberek jelentős része a munkanélküliek iskolázatlanságát, alacsony képzettségét tartotta. Ezt az újabb vizsgálódások nem igazolták. A tartós munkanélküliség szorosabb kapcsolatot mutat a fizikai és a mentális egészségi állapottal, mint a képzettséggel. A foglalkoztatásban komoly gondot okoz, hogy a – felsőfokú oktatás rohamos bővülése következtében – egyre több fiatal kényszerül képzettségénél alacsonyabb szintű állást elfogadni. „A fiatalok 50 százalékának diplomát” jelszó a szerző szerint ezért még távolabbi célként is hibás. A magyar gazdaságnak a közeljövőben nem túl nagy számú, magasan képzett specialistára és nagyszámú, de nem különösebben magas képzettségű dolgozóra lesz szüksége. Ebből következik, hogy a középiskola és a középiskolát követő egy-két éves iskolai rendszerű akkreditált felsőfokú szakképzés fejlesztendő a leginkább.*

A második világháborút követő első évtizedekben a fejlett piacgazdaságokban közel teljes foglalkoztatás alakult ki, a munkanélküliség az úgynevezett súrlódásos munkanélküliség szintjére csökkent, az Európai Közösség országaiban 3 százalék alá szorult. Ennek a periódusnak azonban hamar vége szakadt, a munkanélküliség az 1970-es évektől megugrott. Rátája az 1990-es években Európában négyszer akkora volt, mint a hatvanas években, és kétszer akkora, mint a hetvenes években. Csúcsát az EU-országokban az aktív népességhez viszonyított 10,7 százalékkal 1997-ben érte el (*Devoué* [2001] 39. o.). Azóta enyhén csökkenő. Így kisebb lett a munkanélküliség Nagy-Britanniában, Franciaországban, Svédországban, Spanyolországban, Hollandiában stb., a világ legnagyobb vállalataiban ugyanakkor napjainkban is folynak a leépítések.

Az Egyesült Államokban lényegesen kedvezőbben alakult a foglalkoztatási és ennek folytán a munkanélküliségi helyzet is, mint Európában: bár nem válnak kevesebben munkanélkülivé, csak rövidebb ideig tart ez az állapot, a munkanélküliek viszonylag gyakran „helyet cserélnek” a foglalkoztatottakkal. Ennek megfelelően a munkanélküliség összetétele is kedvezőbb, a munkanélkülieknek csak körülbelül 6 százaléka tartósan, azaz több

* A cikk a 029068 sz. OTKA kutatás keretében készült. Témavezető: *Bara Zoltán*. Ezúton köszönöm meg *Nagy Katalin* külügyminisztériumi főosztályvezető értékes segítségét.

mint egy éve munkanélküli. Európában sokkal nagyobb ez az arány, számos országban eléri a 40 százalékot. Márpedig elsősorban a tartós munkanélküliség az, ami kilátástalan-ná teszi az egyén helyzetét.¹

1. táblázat
Munkanélküliség az OECD-országokban
(az aktív népesség százalékában)

Ország	Átlag 1987–1997	1998	1999	Előrejelzés	
				2000	2001
Ausztrália	8,6	8,0	7,2	6,7	6,4
Ausztria	4,8	5,7	5,3	5,0	4,5
Belgium	8,6	9,5	9,0	8,3	7,8
Csehország	–	6,5	8,8	10,2	10,5
Dánia	9,7	6,4	5,5	5,4	5,4
Egyesült Államok	6,0	4,5	4,2	4,0	4,2
Egyesült Királyság	8,3	6,2	5,9	5,7	5,8
Finnország	9,9	11,4	10,2	9,2	8,5
Franciaország	10,8	11,8	10,1	9,8	8,8
Görögország	8,6	10,9	10,7	10,3	9,8
Hollandia	6,6	4,2	3,2	2,5	2,1
Írország	14,5	7,6	5,5	3,6	3,3
Izland	2,9	2,8	1,9	1,7	1,9
Japán	2,7	4,1	4,7	4,8	4,8
Kanada	9,4	8,3	7,6	6,8	6,6
Korea	2,5	6,8	6,3	4,5	4,1
Lengyelország	–	10,0	12,0	13,1	13,1
Luxemburg	2,1	3,1	2,9	2,8	2,7
Magyarország	–	8,0	7,1	6,5	6,2
Mexikó	3,7	3,2	2,5	2,4	2,4
Németország	7,6	9,3	9,0	8,5	7,7
Norvégia	4,7	3,2	3,2	3,5	3,6
Olaszország	10,4	11,9	11,5	11,0	10,5
Portugália	6,0	5,0	4,4	4,1	4,0
Spanyolország	19,7	18,8	15,9	14,1	12,9
Svájc	2,7	3,9	3,0	2,7	2,7
Svédország	5,0	6,5	5,6	4,8	4,3
Törökország	7,7	6,3	7,3	7,2	7,2
Új-Zéland	7,4	7,5	6,8	6,1	6,0
OECD-Európa	9,3	9,3	9,0	8,6	8,1
Európai Unió	9,7	10,0	9,2	8,5	7,9
OECD	6,8	6,8	6,6	6,3	6,1

Forrás: OECD [2000].

A hetvenes évektől a kilencvenes évek közepéig a magasan fejlett európai országok figyelmének a középpontjában a pénzügyi egyensúly kérdése állt – inkább az infláció, mint a munkanélküliség ellen küzdöttek. Az EU gazdaságpolitikai céljai között a teljes foglalkoztatás nem szerepelt. Még a kifejezést is törölték a szervezet hivatalos szóhasználatából. Sokan a teljes foglalkoztatásnak nemcsak az elérhetőségét, de a kívánatos voltát is kétségbe vonták. Úgy tűnik, ez napjainkban változóban van: a teljes foglalkoz-

¹ Magyarországon a munkanélküliek körülbelül fele több mint egy éve, egyötöde pedig több mint két éve munkanélküli (Monitor, 2001. 1. sz. 136. o.)

tatás mint célkitűzés megint kezd elterjedni. 2000-ben a lisszaboni csúcsertekezlet kulcsfeladatnak minősítette a munkanélküliség elleni harcot. A munkanélküliség és az infláció leküzdése közül Európa számára jelenleg a munkanélküliség felszámolása a nehezebb feladat. Már csak azért is, mert ez a lakosság részéről kisebb támogatást kap. Az infláció elleni küzdelem rendszerint „össznépi ügy”, mivel az infláció szinte mindenkit sújt. Ezzel szemben a munkanélküliség csupán az emberek egy kisebb részét fenyegeti közvetlenül, és egyáltalán nem biztos, hogy a lakosság nem fenyegetett, szerencsésebb része szolidáris az érintettekkel.

A teljes foglalkoztatás fogalmi megváltozása

A jóléti államok szociálpolitikájának a reformjával párhuzamosan, illetve annak a keretében, a teljes foglalkoztatás értelmezése és gyakorlata lényegesen megváltozott. A változások néhány fontos elemét az alábbiakban jelölhetjük meg.

– A teljes foglalkoztatás már hangsúlyozottan nem jelenti a munkahely biztonságát, hanem csupán a foglalkoztatás biztonságát. A modern gazdaságban elkerülhetetlen a munkahely, sőt esetenként a foglalkozás változtatása. A munkahelyek megőrzését nem lehet szavatolni, a dolgozó csupán valahol valamilyen – számára többé-kevésbé megfelelő – munkahelyre számíthat. Egyáltalán nem biztos az sem, hogy az új munkahely a régivel azonos földrajzi körzetben vagy a munkavállaló lakóhelyének a közelében található. Esetenként szükség lehet a lakóhely-változtatásra is az új munkahely elfoglalása érdekében.

– A teljes foglalkoztatás nem jelent teljes munkaidős foglalkoztatást. Egyeseknek részidős munkahellyel is be kell érnüik.

– A teljes foglalkoztatás nem jelenti azt sem, hogy a munkát kereső minden esetben alkalmazottként helyezkedhet el. Előfordulhat, hogy – szándéka ellenére – csak gazdaságilag önállóként, kisvállalkozóként, önfoglalkoztatóként tud tevékenykedni. Erre leginkább a gyorsan szélesedő szolgáltatási szektorban nyílik lehetőség. Továbbá, főképp a felsőfokú oktatás rohamos bővülése következtében, egyre több fiatal kényszerül képesítését, képzettségét nem igénylő, annál lényegesen alacsonyabb követelményeket támasztó állást elfogadni.

A teljes foglalkoztatásnak ez a módosult megvalósulási formája korlátozó, redukáló jellegű. Főképpen arról szól, hogy milyen igényeket *nem* támaszthat napjainkban a munkát kereső. (Nem igényelheti a munkahely biztonságát, nem feltétlenül juthat teljes munkaidős vagy végzettségének megfelelő alkalmazotti álláshoz stb.)

Nyilvánvaló, hogy a teljes foglalkoztatás új formájában sem valósulhat meg állami, közületi „besegítés” nélkül. Az Egyesült Államok mai, viszonylag kiegyensúlyozott foglalkoztatási helyzetében kétségtelenül szerepet játszik a részben központilag, részben a helyi hatóságok által finanszírozott nagyszámú foglalkoztatási program.

Eszközök a munkanélküliség ellen

Az európai, magasan fejlett országok az utóbbi években – az EU ösztönzésére is – a régebbinél valamivel nagyobb figyelmet fordítottak a munkanélküliség visszaszorítására. Törekvéseikben – változó eredménnyel – számos hagyományos és nem hagyományos módszer keveredett. A következőkben ezekből villantunk fel néhányat.

A munkaidő csökkentése. A munkaidő csökkentésével kapcsolatos tapasztalatok vegyesek. Franciaországban, noha az 1970-es évek óta a munkaidő jelentősen rövidebb

lett, a foglalkoztatottak száma csökkent. Ezzel szemben az Egyesült Államokban és Japánban, noha a munkaidő hosszabb, mint a legtöbb magasan fejlett országban (és nem is csökken), a foglalkoztatottak száma erőteljesen nőtt. (Japánban azonban az utóbbi években ez a trend megfordult.) A heti munkaórák csökkenése Európában a termelőszférában nem a munkahelyek számának, hanem a munka termelékenységének a növekedésével járt együtt. A szolgáltatások körében viszont a munkaidő-csökkenés valóban munkahelyeket teremtett.

A munkaidő csökkenése – még ha pozitívan hat is a foglalkoztatásra – többnyire költségnövekedéssel jár, és a feketemunka körének a szélesedéséhez vezethet. Minden munkaidő-csökkenés fokozott feketemunka-vállalásra ösztönöz. Rövidebb munkahét – több feketemunka, ez a tapasztalat.

A munkaidő csökkenése rendszerint jó eredménnyel jár a pénzügyi szempontból nehéz helyzetbe került vállalatok esetében. Szociálisan kedvezőbb és olcsóbb is, mint a munkanélküli-segély. Az ilyen intézkedéseknek azonban visszafordíthatóknak, a konjunktúrához illeszkedőknek kell lenniük. Ha a piac ezt igényli, megint a hosszabb munkaidő válhat szükségessé.

A munkaidő csökkentésénél a foglalkoztatás szempontjából célravezetőbb és ezért jóval elterjedtebb is a részidős foglalkoztatás. Míg a heti munkaórák számának a csökkentése rendszerint kemény ellenállásba ütközik, főleg a munkaadók részéről, a részidős foglalkoztatás esetében ez sokkal ritkább. A részidős foglalkoztatás elsősorban a szolgáltatások körében terjed. Az EU-országokban az utóbbi öt-hat évben az új munkahelyek létrehozásának ez volt jóformán az egyetlen forrása. Hollandia például kizárólag ennek köszönheti a foglalkoztatás kiterjesztésében, illetve a munkanélküliség csökkentésében elért kimagasló eredményeit. A részidős foglalkoztatás terjedésével rugalmasabbá is lettek a holland munkapiacok, ami közvetve ugyancsak segíti a foglalkoztatás növekedését.

A részidőben dolgozók nagy része még a leggazdagabb államokban is inkább csak jobb híján vállalja a részidős munkát (ha nem jut teljes idős álláshoz). A részidős állások vonzerejét nagyon csökkenti a vele járó aránytalanul gyenge társadalombiztosítási védelem. Ezen a téren széles körű diszkrimináció érvényesül.

A munkaidő alakulásának az alapvető, markáns tendenciája egészen a legutóbbi időig a csökkenés volt. Lehetséges, hogy a közeljövőben ez megváltozik. Az eddigi irányzatot a lakosság gyors előregedése, az egy foglalkoztatottra jutó eltartottak számának a gyors növekedése és az ennek következtében jelentkező munkaerőhiány fordíthatja meg. Napjainkban már nemcsak a heti munkaidő 35 órára való leszállítása, hanem esetenként a nyugdíjkorhatár felemelése, valamint a teljes nyugdíj eléréséhez szükséges évek számának a növelése is napirenden van.

A munkaerő kínálatának csökkentése. Ez elsősorban a nyugdíjkorhatár leszállításával és a nőknek a háztartásban tartásával érhető el. Mindkettő kétélű fegyver. Ha foglalkoztatási helyzet javul is valamit, annál inkább romlik az eltartott/kereső arány. Az EU-országokban 2000-ben 100 munkaképes korú lakosra 23 hatvanöt éven felüli jutott. 2020-ra ez a szám – az előrejelzések szerint – 32-re növekszik. Ez rohamosan növekvő szociális kiadásokkal, a nyugdíjrendszer és az egészségügyi ellátás felbomlásával fenyeget. Ilyen körülmények között leszállítani a nyugdíjkorhatárt – ésszerűtlen lépés. Az EU a nyugdíjkorhatár felemelését, az idősek minél további munkában maradását szorgalmazza. Több tagállam, így Franciaország, ennek megfelelő intézkedéseket is tett. A nők tömeges háztartásban tartása a történelem kerekének a visszafelé forgatása. Nem fog menni.

A munkanélküliek anyagi támogatásának a csökkentése. Széles körben elterjedt vélemény, hogy a munkanélküliek „bőkezű” anyagi támogatása – a jelentős összegű és hosszú időtartamú munkanélküli-segély – csökkenti a munkanélkülieknek a munkahelykeresésben való érdekeltiségét. Ebben – elméletileg közelítve – kétségtelenül van igazság,

és erre hivatkozva az utóbbi időkben több állam csökkentette is a munkanélküli-segély mértékét és időtartamát. Az érdekes azonban az, hogy nem nagyobb a munkanélküliség azokban az országokban sem, ahol a segély összege az átlagosnál nagyobb, időtartama hosszabb. Nyilvánvaló, hogy más körülmények ellensúlyozhatják a nagyobb támogatás munkanélküliség-növelő hatását.

A bérnövekedés fékezése. Az európai magas munkanélküliségért sok szakértő a magas európai bérszínvonalat okolja. A monetarista felfogás szerint elsősorban a munkabér és járulécai hatnak a munkanélküliségre. Minél magasabb az egységni outputra jutó bér, annál erőteljesebb az ösztönzés az élő munka gépi munkával való helyettesítésére, és annál kedvezőtlenebbek az ország exportlehetőségei – érvelnek. Ennek megfelelően a munkanélküliség mérséklésének fő útját a bérnövekedés visszafogásában látják. A keynesi vagy az ahhoz közelálló felfogás szerint – éppen ellenkezőleg – a bérek csökkenése, azáltal, hogy csökkenti a keresletet, munkanélküliséget okoz. Más helyen azonban Keynes azt írta, hogy az alulfoglalkoztatottságnak az egyik oka a bérek általánosan magas színvonala.

A tapasztalatok is azt mutatják, hogy e kérdésre nincs egyértelmű válasz. Van rá példa, hogy a magas bér jelentős munkanélküliséggel jár együtt (például Németországban), azonban az ellenkezője is előfordul (mint Norvégiában, Luxemburgban vagy Izlandon). A bér és a munkanélküliség mozgása lehet azonos, de ellenkező irányú is. A bérek alakulása és a munkanélküliség nagysága között sem pozitív, sem negatív kapcsolat nem állapítható meg. Nem bizonyítható, hogy a súlyos európai munkanélküliségért a magas bérek a felelősek, és hogy az Egyesült Államok kedvező foglalkoztatási eredményeit elsősorban az alacsonyan képzett, olcsó és a szociális juttatások jelentős részéből kizárt munkaerőnek – „a dolgozó szegénységnek” – köszönheti. Igaz, az ellenkezője sem állapítható meg. A bérszínvonal magassága hat a munkanélküliségre, de – hasonlóan a nagyszámú többi tényezőhöz – nem önmagában, hanem más tényezőkkel együtt. Ezek a különböző hatások azután kompenzálhatják vagy túlkompensálhatják egymást, közvetlenül, de közvetve is érvényesülhetnek. Az azonban biztos, hogy a munkanélküliség veszélyére hivatkozva a bérnövekedést állandóan visszafogni, folyamatosan, jelentős mértékben a GDP növekedése alá szorítani – mint ahogy az ellenkezője is –, súlyosan hibás gazdaságpolitika.

Foglalkoztatás és gazdasági növekedés – foglalkoztatottság és termelékenység

Széles körben elfogadott megállapítás, hogy a foglalkoztatás alakulását végül is a gazdasági növekedés határozza meg. Ugyanazt a gazdasági növekedést azonban nagyon különböző foglalkoztatási ráta kísérheti. Franciaországban például 1975 és 2000 között a GDP volumene megkétszereződött, és a munkanélküliség a négyszeresére nőtt. Az európai magasan fejlett, iparosodott országokban kisebb lett a növekedés foglalkoztatásigényessége. Ez a tendencia csak az 1990-es évek második felében, illetve inkább az évtized végén változott meg, amikor is több országban a növekedés foglalkoztatásigényessége valamelyest nőtt, a foglalkoztatottak számának az emelkedése megközelítette a GDP növekedési ütemét. Míg 1998-ban Franciaországban a GDP 3,4 százalékkal, a foglalkoztatottak száma 2,0 százalékkal nőtt, 1999-ben a GDP 2,7 százalékkal, a foglalkoztatottság 2,4 százalékkal emelkedett (Tonati [2000] 1. o.).

Az Egyesült Államokban a foglalkoztatás lényegesen kedvezőbbben alakult, mint Nyugat-Európában. Ezt elsősorban az Egyesült Államok növekedésének az európainál sokkal nagyobb foglalkoztatásigényessége magyarázza. A GDP körülbelül azonos növekedési üteme mellett az 1980-as években az Egyesült Államokban az új munkahelyek évente átlagosan 1,8 százalékkal nőttek, míg az EU-ban csak 0,5 százalékkal (Horn [1998]).

A munkalehetőségek egyenlőbb elosztása?

Vizsgálódásaink során csupán a munkanélküliség méretére, annak változásaira, a változásokat előidéző okokra fordítottuk a figyelmünket, a munkanélküliség megoszlásával nem foglalkoztunk. Valójában, különösen egy jóléti célokat követő országban a munkanélküliségnek nemcsak a mérete, de a megoszlása is nagyon fontos. A munkanélküliség akkor jár a legsúlyosabb, többnyire jöváthatetlen következményekkel, ha tartósan, véglegesen ugyanazokhoz a személyekhez, családokhoz, népcsoportokhoz stb. tapad. A rövid időtartamú, átmeneti munkanélküliség, a viszonylag közeli, újbóli munkába állás reményével, közel sem jár ilyen súlyos következményekkel. Nemcsak a munkanélküliség globális nagyságának a csökkenése javíthat a helyzeten, hanem az egyenlőbb megoszlása is. Az, ha időnként „helyet cserélnek” a foglalkoztatottak és a munkanélküliek, s a munkanélküliség nem ugyanazokat sújtja folyamatosan. A munkalehetőségek egyenlő elosztása természetesen utópia, de a kirekesztődéssel fenyegetettek képzése, ideiglenes munkahelyhez juttatása stb. javíthatja a munkapiaci esélyeket.

A tapasztalatok szerint a munkanélküliségi ráta csak lassan képes mérséklődni. Az üzembeszárás, a leépítés nem igényel sok időt, az új munkahelyek létrehozása annál inkább. A munkanélküliség elleni küzdelem – noha jelentősége jól ismert – a legtöbb országban nem folyik teljes intenzitással. Ebben szerepet játszik, hogy a munkanélküliek tömegének érdekérvényesítési képessége gyenge. A szakszervezetek inkább a munkanélküliségtől kevésbé fenyegetett, viszonylag stabil helyzetű törzsgárda tagjainak az érdekeit képviselik.

Diplomás túltermelés?

Képzettség és munkanélküliség

A tartós munkanélküliség fő okának egészen a legutóbbi időkig a szakemberek jelentős része a munkanélküliek iskolázatlanságát, alacsony képzettségét tartotta. Ezt az újabb vizsgálódások nem igazolták egyértelműen. A tartós munkanélküliség szorosabb kapcsolatot mutat a fizikai és a mentális egészségi állapottal, mint a képzettséggel. A tartósan munkanélküliek nagy része fizikailag, mentálisan vagy pszichésen sérült, közöttük nemritkán találunk képzettesteket, sőt magasan képzettesteket is.

Főleg az európai szakértők – az amerikaiak kevésbé – az iskolázást és a szakképzési rendszer fejlesztését tekintik a munkanélküliség alapvető ellenszerének. Valóban, az oktatás és a szakképzés állandó fejlesztése nélkülözhetetlen a munkapiac hosszú és rövid távú egyensúlyának megteremtéséhez, de önmagában nem elegendő. Megoldást hozhat a strukturális munkanélküliségre, mikor egyes területeken munkaerő-felesleg, másutt pedig hiány van, de kevésbé megoldás arra a helyzetre, amikor a munkaerő kínálata összességében is meghaladja a keresletet. Márpedig jelenleg ezzel állunk szemben.

Széles körű tapasztalat, hogy az alacsonyan iskolázottak, a képzetlenek gyakrabban és hosszabb ideig vannak munka nélkül, mint a tanultabbak. Recesszió idején a munkáltatók először a könnyen helyettesíthető alacsony képzettségűeket bocsátják el. Ez az állítás sem mindig és mindenütt érvényes. Az 1980-as és 1990-es évek fordulóján például nem egy országban és nem egy termelési, illetve szolgáltatási ágban a magasabban képzettek munkanélküliségi rátája eléri az alacsonyabban iskolázottakét, sőt túl is haladja azt. Mint az a 2. táblázatból leolvasható, egy, a 25–34 éves népesség körében, 24 gazdaságilag fejlett országra kiterjedt felmérés szerint 1992-ben Belgiumban, Dániában, Portugáliában, Franciaországban, Spanyolországban és Svédországban nagyobb volt a munkanélküliség az egyetemet végzettek, mint a felsőfokú, de nem egyetemi végzettséggel rendelkezők köré-

2. táblázat
A munkanélküliség rátája képzettségi szint szerint, 1992
(25–34 éves korú népesség)

Ország/régió	Elemi iskola és középiskola alsó tagozat	Középiskola felső tagozat	Felsőfokú, nem egyetemi végzettség	Egyetemi végzettség	Összesen
<i>Észak-Amerika</i>					
Egyesült Államok	17,9	8,9	5,7	3,0	8,2
Kanada	20,9	11,9	10,3	6,5	11,9
<i>Csendes-óceáni térség</i>					
Ausztrália	14,7	8,7	5,8	3,7	10,0
Új-Zéland	16,0	8,2	5,6	5,0	10,3
<i>Európai Unió</i>					
Belgium	14,8	6,3	3,1	3,4	8,6
Dánia	23,0	10,5	7,2	7,8	13,6
Franciaország	18,0	9,5	5,6	6,8	11,3
Hollandia	8,8	4,2	–	5,2	5,8
Írország	25,6	9,7	6,4	5,0	15,0
Nagy-Britannia	21,2	9,8	3,8	3,8	10,2
Németország	10,2	6,1	4,6	4,3	6,1
Olaszország	12,9	14,1	–	17,2	13,7
Portugália	6,6	6,0	2,7	5,5	6,1
Spanyolország	23,7	18,7	16,7	17,5	21,1
<i>Más európai országok</i>					
Ausztria	6,6	2,6	–	2,2	3,3
Finnország	21,5	13,3	8,1	6,6	13,4
Norvégia	12,5	7,4	4,1	2,8	6,8
Svájc	4,5	2,7	2,7	4,8	3,1
Svédország	9,6	6,4	3,2	3,7	6,1
Törökország	7,7	8,0	–	6,9	7,7
Az országok átlaga	14,8	8,7	6,0	5,9	9,6

Forrás: OECD [1997] 230. o.

ben. Olaszországban, Hollandiában és Svájcban pedig annál is, mint a csupán középiskolát végzettek között. Számos jel mutat arra, hogy az értelmiségi munkanélküliség – egyes értelmiségi szakmák rendkívüli keresettségére ellenére – egyáltalán nem számít kivételes jelenségnek, s a magasabb képzettség egyes országokban és időszakokban nem véd meg a munkanélküliségtől.

Bourdon a felsőfokú diplomával rendelkezők munkanélküliséggel szembeni védeltségének a számszerűsítése céljából 16, túlnyomórészt gazdaságilag magasan fejlett ország diplomásainak a munkanélküliségi rátáját az adott ország globális munkanélküliségi rátájához viszonyította (3. táblázat). Az eredmény: a vizsgált országok több mint egyharmadában (16-ból 6-ban) a felsőfokú diplomával rendelkezők munkanélküliségi aránya nagyobb volt, mint a lakosság egészének a rátája.

Az újabb adatokban, felmérési eredményekben ugyancsak kifejezésre jutnak a vázolt jelenségek. 1996-ban 26 gazdaságilag fejlett ország közül 8-ban, 1998-ban pedig 28 közül 15-ben fordult elő, hogy legalább egy magasabb képzettségi kategóriában a négy közül magasabb volt a munkanélküliség, mint az azt megelőző alacsonyabban (4. táblázat és 5. táblázat). Erre érdemes felfigyelni!

3. táblázat

A felsőfokú végzettségű diplomások munkanélküliségi rátája az egész népesség rátájának százalékában

(az 1989 és 1991 közötti átlag növekvő sorrendjében)

Ország	Férfiak	Nők	Összesen
Franciaország	37	32	35
Finnország	54	70	59
Japán	55	78	64
Hollandia	64	78	70
Nagy-Britannia	74	72	73
Belgium	67	90	74
Svédország	78	83	80
NSZK	80	96	82
Ausztria	97	78	90
Norvégia	73	114	90
Ausztrália	102	105	103
Kanada	108	109	108
Egyesült Államok	120	113	118
Spanyolország	121	138	128
Olaszország	137	123	131
Görögország	152	189	163

Megjegyzés: a 100 százalék feletti érték azt jelenti, hogy a felsőfokú végzettségűek munkanélküliségi rátája magasabb a népesség egészének rátájánál.

Forrás: Bourdon [1996] 9. o.

Rejtett túltermelés diplomásokból

A diplomások munkanélkülisége nyíltan árulkodik a diplomások túltermeléséről. A túltermelésnek azonban vannak rejtett megnyilvánulási formái is, és ezek semmivel sem kisebb jelentőségűek, mint azok, amelyek jól láthatók. Így például a fiatal pályakezdő diplomások elhelyezkedése ma nehezebb, hosszabb időt vesz igénybe, mint régebben, és ez az időtartam növekvő tendenciájú (*Dévoué* [2001] 42. o.). Ez a munkanélküliségi adatokból nem derül ki. Részben a munkahely-keresési időszakhoz számíthatjuk a tanulmányok idejének a meghosszabbodását is. A leggazdagabb országokban nem ritka egyik egyetem, főiskola, felsőfokú szakiskola stb. elvégzése a másik után. E mögött nem csupán a fiatalok kiszélesedett érdeklődési köre húzódik meg, az gyakran a pályakezdő diplomás elhelyezkedési nehézségeinek a következménye. (Addig is hasznosan akarja eltölteni az idejét, amíg nem talál megfelelő munkahelyet.) A diplomás túltermelés legjellegzetesebb rejtett megnyilvánulási formája az, hogy a fiatal – tudomásul véve a realitásokat – eleve végzettséget nem igénylő, annál lényegesebb alacsonyabb követelményeket támasztó munkakörben helyezkedik el (kénytelen elhelyezkedni) és marad is, többnyire véglegesen. Az Egyesült Államokban a megkérdezett felsőszintű végzettségű fiatalok több mint 20 százaléka érezte magát ilyen helyzetben. (New Yorkban az áruházi eladók nagy részének felsőfokú végzettsége van.) A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem emberi erőforrások tanszékének felmérése szerint ennél is nagyobb a végzettségénél alacsonyabb szintű munkakörben dolgozó fiatalok aránya (*Galasi-Timár-Varga* [2000]). A gazdaságilag magasan fejlett országok szinte mindegyikében a diplomások egy jelentős része tulajdonképpen az alacsonyabban képzettek rovására, az ő kiszorításuk árán jut munkahelyhez. Nagyjából azonos bérigény

4. táblázat
Az OECD-országok munkanélküliségi rátája képzettségi szint szerint (1996)

Ország	Nem	25–64 éves korú népesség					30–44 éves korú népesség				
		általános iskola és 8 osztályos középiskola alsó tagozat	közép- iskola felső tagozat	felsőfokú, nem egyetemi végzettség	egyetemi végzettség	összesen	általános iskola és 8 osztályos középiskola alsó tagozat	közép- iskola felső tagozat	felsőfokú, nem egyetemi végzettség	egyetemi végzettség	összesen
Ausztrália	férfi	10	6	5	4	7	11	5	4	4	6
	nő	8	7	4	3	6	8	7	4	3	6
Ausztria	férfi	6	3	2	2	4	6	3	2	2	3
	nő	6	4	2	3	4	6	3	1	2	4
Belgium	férfi	10	5	3	3	6	11	5	4	3	7
	nő	19	11	4	5	11	21	11	3	5	12
Cseh Köztársaság	férfi	12	2	–	1	2	14	1	–	1	2
	nő	7	3	–	1	4	8	3	–	1	4
Dánia	férfi	10	6	5	4	7	10	5	4	3	6
	nő	13	8	5	3	5	12	7	4	3	7
Egyesült Államok	férfi	11	6	4	2	5	11	6	4	2	5
	nő	11	4	3	2	4	12	5	3	2	4
Egyesült Királyság	férfi	15	8	5	4	8	18	8	4	3	8
	nő	7	6	3	3	5	9	6	3	3	6
Finnország	nő	20	15	10	6	15	18	14	9	4	13
	férfi	23	15	8	6	16	23	14	8	6	14
Franciaország	férfi	13	8	6	6	9	14	7	5	4	9
	nő	17	12	6	9	13	21	12	6	9	13
Görögország	férfi	4	5	7	4	5	5	4	4	3	4
	nő	11	16	16	10	12	14	14	12	6	12
Hollandia	férfi	6	3	–	3	4	6	3	–	3	4
	nő	9	6	–	4	6	10	7	–	3	7
Írország	férfi	16	6	5	3	11	18	6	4	3	11
	nő	19	8	6	4	10	22	9	6	3	11

A 4. táblázat folytatása

Ország	Nem	25-64 éves korú népesség				30-44 éves korú népesség)					
		általános iskola és 8 osztályos középiskola alsó tagozat	közép-iskola felső tagozat	felsőfokú, nem egyetemi végzettség	egyetemi végzettség	összesen	általános iskola és 8 osztályos középiskola alsó tagozat	közép-iskola felső tagozat	felsőfokú, nem egyetemi végzettség	egyetemi végzettség	összesen
Kanada	férfi	13	9	8	5	9	15	9	8	5	9
	nő	13	9	8	6	8	16	9	8	6	9
Korea	férfi	1	2	-	2	2	2	2	-	1	2
	nő	1	1	1	1	1	1	1	-	1	1
Lengyelország	férfi	14	10	9	3	10	19	10	8	2	10
	nő	14	14	6	3	12	20	14	6	2	13
Magyarország	férfi	15	8	-	2	9	20	8	-	1	9
	nő	11	7	-	2	7	12	6	-	2	7
Németország	férfi	16	8	5	5	8	15	7	3	4	7
	nő	13	10	8	5	10	n. a.	9	6	5	9
Norvégia	férfi	5	4	2	3	4	7	4	3	3	4
	nő	5	4	3	2	4	7	5	3	2	4
Olaszország	férfi	7	6	-	5	7	8	4	-	5	6
	nő	14	11	-	10	12	17	10	-	8	12
Portugália	férfi	6	5	3	3	5	5	4	1	2	4
	nő	7	7	3	3	7	9	6	4	3	7
Spanyolország	férfi	16	12	12	9	14	17	10	9	7	14
	nő	28	25	27	17	25	32	26	26	14	26
Svájc	férfi	6	3	1	5	3	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	3
	nő	7	4	2	3	4	n. a.	3	n. a.	n. a.	4
Svédország	férfi	11	10	7	4	9	11	11	6	5	9
	nő	11	9	4	4	8	14	10	5	5	9
Törökország	férfi	4	4	-	3	4	4	3	-	1	4
	nő	3	13	-	5	4	4	9	-	2	4
Új-Zéland	férfi	8	3	4	2	5	n. a.	4	-	n. a.	4
	nő	6	4	2	3	4	n. a.	4	-	n. a.	5

5. táblázat
OECD-országok munkanélküliségi rátája képzettségi szint szerint (1998)

Ország	Nem	30–40 éves korú népesség					25–64 éves korú népesség				
		általános iskola és 8 osztályos középiskola alsó tagozat	közép-iskola felső tagozat	felsőfokú, nem egyetemi végzettség	egyetemi végzettség	összesen	általános iskola és 8 osztályos középiskola alsó tagozat	közép-iskola felső tagozat	felsőfokú, nem egyetemi végzettség	egyetemi végzettség	összesen
Ausztrália	férfi	10,4	5,8	3,5	2,8	6,6	11,0	5,2	3,2	2,6	6,4
	nő	7,5	5,9	4,7	3,0	5,8	8,7	6,3	5,0	3,6	6,6
Ausztria	férfi	7,0	3,3	2,5	2,2	3,8	7,4	2,8	2,2	2,3	3,4
	nő	6,5	3,6	2,5	3,3	4,2	6,4	3,4	2,1	4,0	4,1
Belgium	férfi	10,5	5,0	2,5	2,7	6,4	10,8	4,3	1,9	2,2	6,0
	nő	17,6	10,9	3,5	4,5	10,3	19,7	10,3	3,4	3,8	10,5
Cseh Köztársaság	férfi	15,4	3,2	–	1,7	3,9	20,0	3,0	–	1,1	3,9
	nő	14,0	6,4	–	2,3	7,1	18,1	6,6	–	2,8	7,7
Dánia	férfi	4,2	3,3	2,6	3,9	3,4	2,8	2,8	1,8	4,9	2,8
	nő	9,6	6,3	2,8	7,4	6,0	11,6	5,1	2,6	7,6	5,7
Egyesült Államok	férfi	8,0	4,6	3,2	1,7	4,1	9,2	4,5	2,7	1,3	4,0
	nő	9,3	4,2	3,0	1,9	3,8	12,8	4,8	3,4	1,8	4,4
Egyesült Királyság	férfi	13,7	5,3	3,5	2,3	5,6	15,7	4,8	3,4	1,8	5,1
	nő	7,3	4,5	1,7	3,0	4,4	10,3	4,9	1,9	3,1	4,9
Finnország	nő	17,0	12,2	8,6	4,5	11,5	18,1	11,2	8,6	4,0	10,5
	férfi	14,5	11,8	7,4	4,6	10,7	14,3	10,5	6,3	3,9	9,6
Franciaország	férfi	13,5	7,7	6,5	5,3	9,2	14,5	6,7	5,4	4,3	8,7
	nő	16,5	12,2	6,9	8,0	12,5	19,1	12,0	5,8	8,2	12,9
Görögország	férfi	4,5	5,8	6,8	4,6	5,0	4,7	4,4	4,0	2,7	4,2
	nő	10,1	15,1	11,2	9,9	11,7	13,3	13,5	6,6	6,7	11,7
Hollandia	férfi	4,6	2,1	–	1,9	2,8	5,0	2,0	–	1,9	2,6
	nő	7,7	4,2	–	2,7	4,8	8,5	5,0	–	3,0	5,1
Írország	férfi	11,7	4,2	2,5	2,9	7,4	13,0	3,5	2,1	2,3	7,3
	nő	11,4	4,8	3,0	3,9	6,5	12,2	5,0	2,4	4,3	6,5
Kanada	férfi	11,9	7,8	7,1	3,9	7,6	13,3	7,4	6,5	3,8	7,4
	nő	12,3	8,2	6,7	4,1	7,6	14,3	8,5	6,2	4,3	7,7

Az 5. táblázat folytatása

Ország	Nem	30–40 éves korú népesség					25–64 éves korú népesség				
		általános iskola és 8 osztályos középiskola alsó tagozat	középiskola felső tagozat	középiskola felső tagozat	felsőfokú, nem egyetemi végzettség	összesen	általános iskola és 8 osztályos középiskola alsó tagozat	középiskola felső tagozat	felsőfokú, nem egyetemi végzettség	egyetemi végzettség	összesen
Korea	férfi	8,2	7,4	6,9	4,7	6,9	9,8	6,2	5,8	4,1	6,2
	nő	4,0	5,4	6,2	2,7	4,5	5,7	5,0	8,8	0,4	4,9
Lengyelország	férfi	12,7	7,2	-	2,2	7,5	8,1	7,9	-	0,7	7,3
	nő	15,1	11,5	-	2,8	10,8	13,5	13,8	-	2,0	12,0
Magyarország	férfi	12,9	6,5	-	2,0	7,2	15,8	6,6	-	1,7	7,6
	nő	9,9	5,8	-	1,5	6,0	11,4	6,0	-	1,3	6,4
Németország	férfi	17,6	9,7	5,2	4,8	9,2	16,0	8,4	3,1	4,1	7,7
	nő	14,7	11,1	8,0	5,9	10,7	15,0	10,2	6,2	5,7	9,7
Norvégia	férfi	4,2	2,9	1,7	1,8	2,8	6,4	2,9	1,8	1,4	3,1
	nő	3,8	3,4	1,6	1,6	2,9	4,2	3,7	2,2	1,0	3,2
Olaszország	férfi	8,2	6,4	-	4,8	7,1	8,2	5,0	-	4,1	6,4
	nő	16,4	11,7	-	9,5	13,3	19,7	10,2	-	7,6	13,1
Portugália	férfi	3,3	3,3	3,1	1,6	3,2	2,9	3,7	6,7	0,4	2,9
	nő	5,7	5,4	1,0	4,2	5,3	6,3	4,7	0,8	2,9	5,4
Spanyolország	férfi	12,6	9,9	8,4	8,6	11,3	13,6	8,6	6,3	6,2	10,9
	nő	25,6	22,7	23,9	17,0	23,0	29,5	22,7	22,9	14,2	23,8
Svájc	férfi	6,2	2,9	-	-	3,0	-	2,8	-	-	2,6
	nő	5,3	2,7	-	-	3,6	-	3,1	-	-	3,7
Svédország	férfi	9,8	8,2	6,0	4,2	7,7	11,3	8,5	5,6	4,7	8,1
	nő	11,1	7,5	4,2	3,0	6,9	15,8	7,9	4,3	3,8	7,6
Törökország	férfi	4,6	4,6	-	3,7	4,5	4,6	3,2	-	1,5	4,1
	nő	2,5	13,6	-	5,7	3,9	3,0	10,3	-	3,1	3,9
Új-Zéland	férfi	10,8	4,4	5,1	4,0	5,8	11,8	4,4	5,5	5,1	6,2
	nő	9,9	5,1	4,0	4,4	5,9	11,6	5,2	4,1	5,2	6,3
Az országok átlaga	férfi	8,9	5,3	4,3	3,3	5,7	9,8	4,9	3,9	2,7	5,4
	nő	10,0	7,6	5,2	4,6	7,2	12,2	7,6	5,3	4,1	7,6

Forrás: OECD [2000c].

esetében a munkáltató a jelentkezők közül – érthető módon – rendszerint a magasabb képzettségűt választja, még akkor is, ha tudását közvetlenül nem hasznosíthatja, mivel tőle nagyobb fegyelmezettséget, tanulékonyságot, alkalmazkodóképességet várhat. Ha pedig egy bizonyos munkakört már jelentős részben felsőfokú képzettségűek töltenek be, akkor ez a képzettség ott általános követelménnyé válik, előbb-utóbb minden jelentkezőtől megkövetelik, akár szükség van rá, akár nem. A felsőfokon kialakuló diplomás túltermelés rejtve marad, mert a túltermelés nagyrészt az alacsonyabb végzettségűek körében csapódik le, ott okoz munkanélküliséget.

Elrejtheti a diplomás túltermelést a felsőfokú oktatási intézményekbe felvételre jelentkezők áradata is. Azt gondolnánk, ha így devalválódik a diploma – ha tömegesen sem különösebb agyagi, sem más előnyökkel nem jár –, akkor csökken a felvételre jelentkezők száma. Nem így van. Mert igaz, hogy különösebb előnyökkel nem jár a diploma birtoklása, de a hiánya hátrányos lehet, még ha csupán áruházi eladónak jelentkezik is az illető. Ilyenkor a hátránytól való félelem tölti meg az egyetemi termeket.

A felsőszintű oktatás felduzzasztása irányában szinte világszerte jelentős erők hatnak. Egyrészt a bebocsátást követelő fiatalok és szüleik egyre erősebb dörömbölése, másrészt maguknak az oktatási intézményeknek az érdeke is általában a felvettek számának a folyamatos növelése. A kormányzat is sok problémát tud ezen az úton, legalábbis elnapolni (munkahelyek teremtését például az iskoláikat végzett fiatalok számára).

Magyarországon a felsőfokú oktatás fejlesztésének két fő iránya képzelhető el. Az egyik az alapvetően mennyiségi, a másik az alapvetően minőségi fejlesztés. A mennyiségi fejlesztés esetén a felsőfokú oktatási intézmények (egyetemek és főiskolák) a tömegoktatásra rendezkednek be, az elitképzés a posztgraduális szintre helyeződik át, illetve erre a szintre korlátozódik. A kiképzett hallgatók száma és a gazdasági-társadalmi igény előbb-utóbb végletesen elszakad egymástól.

Magyarországon a felsőoktatás minőségi fejlesztése arra a felismerésre épülhet, hogy nem a felsőfokú végzettségűek száma kevés, hanem a tudásuk nem elég korszerű, színvonala pedig egyenetlen. Következésképpen elsősorban ez utóbbi javítására kell törekedni. Az EU-ba való beilleszkedésünk szempontja is a minőségi fejlesztést igényli. E mellett szól az is, hogy a képzés és az elhelyezkedési lehetőségek teljes elszakadása nagyon megrázná a társadalmat.² A minőségi fejlesztésnek kedvez az a körülmény, hogy az elkövetkező években csökken a 18–24 éves fiatalok száma Magyarországon. A felsőoktatásban tanulók számának a jelentős növelése ilyen körülmények között a merítési lehetőség összeszűkülésével és így a színvonal romlásával jár (lásd *Polónyi-Tímár* [2001]).

A magyar gazdaságnak a közeljövőben egyrészt a mainál nagyobb, de mégsem túl nagy számú, magasan képzett specialistára, másrészt egyelőre még nagyszámú, de nem különösebben magas képzettségű dolgozóra lesz szüksége az iparban és a szolgáltatási szférában. A szakoktatási rendszernek ehhez kell alkalmazkodnia. A „Mindenkinek diplomát” vagy akárcsak „A fiatalok 50 százalékának diplomát” jelszó még távolabbi célként is hibás. Ami viszont a közeljövőben mennyiségileg is a leginkább fejlesztendő, az a középiskola és a középiskolát követő 1-2 (inkább 2, mint 1) éves iskolai rendszerű akkreditált felsőfokú szakképzés. Ez utóbbi képzési formában jelenleg csupán 7 ezren vesznek részt, pedig ilyen képzettségű szakemberekre van nagy szükség.

Hazánk az EU kapujában topog. A foglalkoztatás nem önálló felvételi tárgy, de más tárgyak keretében könnyen felmerülhet. Az alacsony bérű országokból történő beáramlástól, a migrációs mumustól való „fortélyos félelem” ezt nagyon is valószínűsíti.

² Az 1968. évi felkelést megelőzően Franciaországban a 2000 szociológusként végzett diák közül 2 tudott szociológusként elhelyezkedni. Talán nem véletlen, hogy a felkelésben a szociológusok meghatározó szerepet játszottak.

Hivatkozások

- A GAZDASÁG FEJLŐDÉSE... [2001]. A gazdaság fejlődése 2001-ben. Makrogazdaság és vállalkozások. Ecostat, március.
- BAGÓ JÓZSEF [2000]: A hazai foglalkoztatáspolitikai közelítése az európai normákhoz. *Esély*, 3. sz.
- BIAGI, M. [2000.]: The Impact of European Employment Strategy of the Role of Labour-Law and Industrial Relations. *The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*. Volume 16. No. 2.
- BLANCHARD, O.–WOLFERS, J. [2000.]: The role of shocks and institutions in the rise of European unemployment: the aggregate evidence. *Economic Journal*, No. 462. március.
- BOURDON, J. [1996]: Les études supérieures assurent-elles une protection contre le chômage? Une comparaison internationale. *Problèmes économiques*, május 15.
- BŐVÜLŐ EURÓPA... [2000]: Bővülő Európa. Tények és tanulmányok. *Ecostat*, 1. sz. Budapest.
- BRODERSEN, H. [1999]: L'économie sociale de marché est-elle dépassée? *La Revue internationale et stratégique*, őszi szám.
- CSOBA JUDIT [2000]: *Esély* vagy utópia. *Esély*, 3. sz.
- DEACON, A. [1999]: Le New Deal ou le troisième voie au Royaume-Uni. *Revue française des Affaires sociales*, december.
- DÉVOUÉ, E. [2001]: Éducation et chômage: une relation complexe. Les cas des pays européens. *Revue du Marché commun et de l'Union européenne*, január.
- DOLLE, M. [2000]: La réforme du Welfare aux États Unis: une tentative d'évolution. *Revue française d'économie*, 3. sz.
- EUZÉBY, A. [2000]: L'allègement des cotisations sociales patronales: quels espoirs pour l'emploi? *Droit social*, avril.
- FALUSNÉ SZIKRA KATALIN [1997]: Munkanélküliség és képzettség. *Közgazdasági Szemle*, 12. sz.
- FLASSBECK, H. [2000]: Lohnzurückhaltung für mehr Beschäftigung? *Wirtschaftsdienst*, II.
- FÓTY KLÁRA–SZEMLÉR TAMÁS [1998]: Növekedés – foglalkoztatás. Cégvezetés, február.
- GALASI PÉTER–TIMÁR JÁNOS–VARGA JÚLIA [2000]: Jelentés az állami felsőoktatás nappali tagozatán 1998-ban végzett fiatal diplomások munkaerő-piaci életpálya vizsgálatának eredményeiről. Budapest, június.
- GOETSHY, J. [1999]: The European Employment Strategy: Genesis and Development. *European Journal of Industrial Relations*. Volume 5. No. 2.
- GALASI PÉTER–TIMÁR JÁNOS–VARGA JÚLIA [2000]: Jelentés az Oktatási Minisztérium számára az 1998-ban végzett fiatal diplomások 1999 szeptemberi helyzetéről. BKÁE FIDEV kutatócsoport, Budapest, június.
- HÁMOR SZILVIA [2000]: A szolidaritás világától a szép új világig? *Esély*, 3. sz.
- HART, R. A.–HALLETT, A. H. [1999]: Unemployment and the State of the European labour market. *Scottish Journal of Political Economy*, szeptember.
- HEMMING, R. [1999]: Les pensions de retraite publiques devraient-elles être capitalisées? *Revue internationale de Sécurité sociale*, avril–juin.
- HORN, G. A. [1998]: Beschäftigungswachstum in den USA ein erklärbares Wunder DIW Wochenbericht, 3. sz.
- JOUVENEL, H. DE [2000]: Les perspectives de l'emploi Futuribles L'an 2000 et après *Problèmes économiques*, szeptember 13.
- MADDISON, A. [1995]: *Monitoring the World Economy 1820-1992*. OECD, Párizs.
- MAILLET, P. [2000]: Le politique sociale européenne: Mythe Ou' réalité prochaine? *Revue du marché commun et de l'Union européenne*, juin.
- MEYER, T. [1999]: Mehr Beschäftigung durch einfache Dienstleistungen? WSI OECD [1997]: *Education at a Glance. Indicators*. OECD, Párizs.
- OECD [2000a]: *OECD Employment Outlook*. OECD, Párizs.
- OECD [2000b]: Le retour de l'emploi se confirme. *Perspectives de l'emploi de l'OECD*, juin.
- PELAGIDIS, TH. [1998]: *European Unemployment: Myth and Realities*. Challenge, juillet–août.
- PETERS, R.-H.–STEINER, V. [2000]: Beschäftigungseffekte u. Kosten einer „Rente mit 60“ *Wirtschaftsdienst*, 4. sz.

- POLÓNYI ISTVÁN–TIMÁR JÁNOS [2001]: Tudásgyár vagy papírgyár? Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- SAKOVSKY, D. [2000]: Perspektiven einer europäischen Beschäftigungspolitik List Forum für Wirtschaft und Finanzpolitik, 1. sz.
- SARFATI, H. [2000]: Le chômage: à qui la faute? Problèmes économiques, november, 15–22. o.
- SCHULZ, E. [1999]: Zur Rationalität einer beschäftigungsorientierten. Mittelsstands-förderung. Zeitschrift für Wirtschaftspolitik, 3. sz.
- SOZIALE SICHERUNG... [2000]: Soziale Sicherung in Europa, Volks- und Finanzwirtschaftliche Berichte. Bundesministerium der Finanzen, március.
- SZABÓ KATALIN [1999]: A tudás globális piaca és a lokális tanulás. Közgazdasági Szemle, 3. sz.
- TEGUE, P. [1999]: Reshaping employment regimes in Europe: policy shifts alongside boundary change. Journal of Public Policy, január–április.
- TIMÁR JÁNOS (szerk.) [1999]: Átmenet a tanulásból a munka világába. OECD tanulmányok, PHARE, Budapest.
- TONATI, M. [2000]: Un scénario possible. Problèmes économiques, május 3.

Helyreigazítás

Folyóiratunk októberi számában megjelent *Polányi István–Timár János*: A tanárok keresete és a tudást fejlesztő felsőoktatás című cikk 886. oldalának utolsó előtti bekezdésében hibás szám jelent meg. A helyes szöveg a következő.

Az előző oktatási miniszter programjának 14. pontja – a határidő megjelölése nélkül – azt irányozza elő, hogy „...a felsőoktatásban a keresetek a nemzetgazdasági átlag 160 százalékat ériék el”. A látszólag nagyarányú béremelési terv értékeléséhez azonban számba kell venni azt, hogy a felsőoktatás oktatóinak bruttó keresete (109 725 forint) már 1999-ben 29 százalékkal meghaladta a nemzetgazdasági átlagot (85 142 forint). Így a keresetek *viszonylagos* színvonala – a meghatározatlan idő alatt – legfeljebb 24 százalékkal emelkedne.